

A FORRADALOM FOGALMÁRÓL

Hahner Péter

habilitált egyetemi doktor, tanszékvezető egyetemi docens,
Pécsi Tudományegyetem, Újkortörténeti Tanszék
hahnerpeter@t-online.hu

A legtöbb történelmi fogalmat nyugodtan használhatjuk anélkül, hogy vitába keveredjünk egymással a jelentésükről, s hogy különösebb erőfeszítéseket tegyünk pontosabb meghatározásukra. Ha kimondjuk a 'háború', 'kivándorlás' vagy 'gazdasági válság' szavakat, nem kell hosszas magyarázatokba bocsátkoznunk arról, hogy mit is értünk rajtuk. Aki azonban szájára veszi a 'forradalom' szót, kénytelen lesz pontosan közölni velünk, hogy mire gondolt: egy ország társadalmi-politikai rendszerének népfelkelésekkel egybekötött, évekig tartó, radikális átalakítására, egy kormányzat ellen kirobbanó, pár napos, fegyveres felkelésre vagy éppen valamilyen gyökeres gazdasági, kulturális megújulásra? Ma már kisebb könyvtárat is összegyűjthetünk a 'forradalom' fogalmát, jelentését, értelmezését ismertető kötetekből. Vajon miért nem születtek hasonló mennyiségben elemzések más történelmi jelenségek eltérő értelmezéseiről? Miért éppen a 'forradalom' fogalmát kell újra meg újra tisztáznunk?

A forradalomelmélet egyik legújabb összefoglaló művét a közelmúltban elhunyt Martin Malia, a Berkeley-i Kaliforniai Egyetem professzora írta, s 2006-ban jelent meg *History's Locomotives – Revolutions and the Making of the Modern World* (A történelem mozdonyai – A forradalmak és a modern

világ kialakítása) címmel. A szerző az európai történelmi fejlődést tekinti át a középkortól a huszadik század végéig, alapos elemzésekkel idézve fel mindazokat a történelmi fordulatokat, amelyeket „forradalom” néven tartanak számon. Nem csak a „klasszikus” brit, amerikai és francia példákat tekinti át: elemzései körébe bevonta a huszita háborúkat, a német reformációt, a francia hugenották küzdelmeit, a németalföldi szabadságharcot, a XIX. századi megmozdulásokat, a marxizmus elterjedését, az orosz forradalmat s annak XX. századi következményeit is. Széleskörű történelmi kutatásai és a forradalomelméleti szakirodalom elmélyült ismeretében levont következtetéseinek többségével nehéz lenne vitatkozni. A kötet zárófejezetében megállapítja, hogy „egy nagy forradalom alapjaiban nem társadalmi-gazdasági jelenség, hanem politikai-alkotmányos és kulturális-ideológiai. Más szavakkal: egy ilyen forradalom nem az átmenetet jelzi az egyik termelési módból a másikba (mint például a »feudálisból« a »burzsoába«), vagy az ország egyik gazdasági fejlettségi szintjéről a másikba (mint például a merkantilistából a kapitalistába vagy a »tradicionálisból« a »modernbe«), bár többkevesebb efféle átalakulásra nyilvánvalóan sor kerülhet a forradalmak során. Egy nagy forradalom azonban, lényegét tekintve nem más,

mint egy totális nemzeti rendszer általános válsága.” (Malia, 2006, 279.) Mindezzel Malia nem a gazdasági fejlődés jelentőségét vagy forradalmasító hatását kívánja tagadni, csak annyit állapít meg, hogy a nagyobb forradalmak a gazdasági fejlettség legkülönbözőbb szintjein is kitörhettek, s számtalan példa van arra, hogy e forradalmak inkább ártottak, mint használtak a gazdaság további fejlődésének. Szerinte „a gazdasági fejlődés szükségszerű, de nem elégséges oka egy forradalomnak, s az elégséges okokat az események szereplői által speciális módon felfogott politikai és ideológiai problémákban kell keresnünk. A gazdasági fejlődés ugyanis a modern történelem folyamatos jelensége... a forradalmak viszont ritkák. Ebből az következik, hogy a forradalmak megindulását és eredményeit elsősorban a politikai válság speciális dinamikája és az ideológiai megittasultság határozza meg, s csak másodsorban a társadalmi-gazdasági fejlődés hosszú távú, lassan mozgó erői.” (Malia, 2006, 280.) A marxizmus forradalomelméletével mindmáig nem szakító magyar történelemtanítás számára talán az lenne Malia leginkább megszívlelendő következtetése, hogy a forradalmakat nem lehet egy-egy osztály hatalomátvételeként értelmezni, hiszen ezekben mindig több osztály, több társadalmi réteg is részt vesz. A forradalmak eredményeit sem egy speciális társadalmi osztály érdekei határozzák meg – e következményeket inkább a legkülönbözőbb rétegek ellentmondásos törekvéseinek eredőjének tekinthetjük.

Kötete végén Malia alapos kritikában részesíti a forradalomelmélet leghíresebb klasszikusainak, Crane Brintonnak, Barrington Moore-nak, Theda Skocpolnak és Charles Tillynek közismert köteteit. (Brinton, 1938; Moore, 1966; Skocpol, 1979; Tilly, 1993).

Igaza van, amikor megállapítja, hogy Brintonnak a forradalmak egymást követő fázisival kapcsolatos, sajátos koncepciója csak korlátozott érvényességgel bír, hiszen a történész a francia modellből általánosít. A nagyobb forradalmak pedig nem azonos funkcionális vagy strukturális minta szerint játszódtak le, tétjük is változott, s az egymást követő „nagy forradalmak” egyre radikálisabbá váltak. Barrington Moore, akit „kvázi-marxistának” nevez, szerinte túlságosan is ragaszkodik ahhoz, hogy osztálykategóriákkal magyarázza meg a forradalmakat, az orosz modellből általánosít, s elhanyagolja a politikai tényezőket, az állam jelentőségét. Theda Skocpol ezt a hiányosságot próbálta pótolni saját elméletével. Ő a kínai modell tanulmányozásából indult ki, s az állam jelentőségét hangsúlyozta. Malia azonban joggal hívja fel a figyelmet arra az ellentmondásra, hogy a Skocpol által vizsgált három forradalom (a francia, orosz és kínai) eredményeit elemezve aligha lehet közös nevezőre hozni Napóleon jogállamát Sztálin és Mao intézményesített terrorjával. Ami pedig a forradalmak oly sokat emlegetett modernizáló szerepét illeti, amelyre hivatkozva a háttérbe lehetett szorítani az egyre növekvő mennyiségű áldozatok jelentőségét, Malia őszintén kimondja azt a humanista meggyőződését, mely szerint itt lenne az ideje az etikai elem bevonásának is a forradalmak elemzésébe, vagyis nem kelle-e oly látványosan elhanyagolni azt a kérdést, hogy milyen áron is sikerült megvalósítani a forradalmi modernizáció vívmányait. Charles Tilly pedig szerzőnk szerint oly sok forradalomnak nevezett történelmi jelenséget próbált közös szempontok alapján megvizsgálni, hogy csak elvont általánosításokhoz juthatott.

Malia így foglalja össze az elméleti kutatások eredményeit: „A túl sok elmélet csak

absztrakt és már köztudott megállapításhoz vezet a politikáról és a társadalmakról. Az átélt tapasztalatot pedig olyan önmaga által hajtott mechanizmussá redukálja, amely csak belső, konceptuális logikája szerint »tudományos« (s e logika néha mindössze a terminológiai túlfinomultság pszeudopontossága), s nem a megfigyelt történelmi adatokkal való kapcsolatában.” (Malia, 2006, 307.) Szerzőnknek abban is kétségekívül igaza van, amikor megállapítja, hogy a forradalmelmélet XX. századi eredményei távolról sem gyakoroltak olyan hatást a forradalmak mai történészeire, mint Tocqueville és Marx XIX. századi koncepciói történétíró kortársaikra.

Malia koncepciójának nagy érdeme, hogy elődei hibáit elkerülve nem próbálja megtalálni valamennyi forradalom „modelljét” vagy „működési mechanizmusát”. Ő valóban történeti fejlődésükben vizsgálja meg az európai forradalmakat, elismerve, hogy okaik, folyamatuk és eredményeik egészen különbözőek is lehetnek, s maguk e forradalmak is egyre erőszakosabbá válva „eszkalálódtak”. Kötete végén felteszi (véleményem szerint) legfontosabb kérdést: „Létezik-e a forradalom mint olyan? Van-e valamilyen szociológiailag univerzális vagy platóni eszme, amely megalapozza a forradalmat mint elkülönült történelmi jelenséget? A háborúkról lehet általános könyvet írni... De lehet-e ugyanígy írni a forradalmakról?” (Malia, 2006, 288.) Válasza végső soron igenlő – de csak bizonyos feltételek elfogadása esetén. A forradalmakat kizárólag az újkori és kizárólag az európai (és észak-amerikai) történelmi fejlődés speciális termékeinek tekinti. Mind a forradalom koncepciója, mind maga a jelenség átalakult az idők során. Globálisan pedig csak a XX. században terjedt el, amikor a kezdetben politikai koncepciókhoz kapcsolt jelenséget

már mind eredetét, mind természetét tekintve társadalmi tekintették. Ilyen feltételekkel tehát elmondhatjuk, hogy a forradalom létezik „mint olyan”.

Ha azonban nem fogadjuk el Malia előfeltevéseit, az általa feltett kérdésre más válasz is adható. Induljunk ki abból a megállapításból, hogy az 1640–60-as brit események résztvevői még egyáltalán nem tekintették magukat forradalmároknak, s a XVIII. századi amerikai felkelők is inkább az őket megillető, állítólagos ősi jogok visszaállítására törekedtek, mint egy gyökeresen új társadalmi rend kialakítására. Malianak teljesen igaza van, amikor úgy fogalmaz, hogy a nagy francia forradalom volt az első öntudatos átmenet egy régi rendből az újba, s ezért csak innentől vált lehetővé úgy beszélni a forradalomról, mint elkülönült, önálló történelmi eseményről. Ennek ellenére, mint oly sok más történész, ő is forradalomnak nevez több, korábbi történelmi fordulatot is, amelynek főszereplői még nem tekintették magukat „forradalmároknak”. Csakhogy ezeket az eseményeket térben és időben korlátozott „készletből”, kizárólag az újkori és európai történelem fejezeteiből válogatja ki. Nem önkényes-e ez a válogatás?

Malia is elismeri, hogy sok ókortörténetész forradalomnak nevezte az ókori Róma történelmének olyan híres fordulatait, mint a Gracchusok mozgalma vagy a császárság megalapítása, ő azonban mégsem nevezi forradalomnak ezeket az eseményeket. Miért? Mert e fordulatokat „sohasem tekintették átmenetnek egy romlott, régi világból egy erényes újba”. (Malia, 2006, 299.) Csakhogy az újkori forradalmak több résztvevője is rendszeresen a múltra hivatkozott, s úgy vélekedett, hogy valamilyen ősi szabadságjogokat szerez vissza, amelyekről a modern fejlemények

megfosztották. Malia tudja, hogy az ázsiai birodalmakban is sor került nagyszabású népfelkelésekre, ősi dinasztiák megdöntésére, új uralkodó rétegek, új ideológiák hatalomra kerülésére. Miért nem nevezhetjük az arab történelem szakértőivel együtt forradalomnak például az Abbászidák győzelmét az Omajjádok felett? Malia egyáltalán nem ad meggyőző választ e kérdésre: „Bár e változásnak voltak olyan millenáris dimenziói, amelyeket az európai forradalmakban is megtalálhatunk, ez azonban távolról sem elegendő ahhoz, hogy sikeresen összehasonlítsuk mindazzal, ami Franciaországban történt 1789 után.” (Malia, 2006, 300.) A forradalmak halmazát szerinte csak a klasszikus antikvitás és a nagy, keleti birodalmak kizárásával lehet a tudományos vizsgálódás számára kezelhető méretűvé csökkenteni. „Igaz – ismeri el Malia –, mind ezen társadalmakban gyakran került sor politikai erőszakra és törvénytelen változásokra. Ezek az átalakulások azonban nem követik az akcióknak azt a mintáját, és nem produkálják ugyanazokat az eredményeket, mint a modern, nyugati forradalmak.” Csak-hogy maga Malia hangsúlyozta, hogy a forradalmak időben és térben változó jelenségek, nem követnek hasonló mintákat, s nem járnak összehasonlítható eredményekkel. Ezért semmi sem indokolhatja a történelmi tér és idő korlátozását az európai újkorra.

Logikusabb megoldásnak tűnik, ha elfogadjuk azt a gondolatot, hogy a világtörténelemben számtalan népfelkeléssel, politikai és ideológiai változásokkal járó hatalomátvitelre került sor – minden korszakban és minden kontinensen. Az újkor folyamán azonban nemcsak ezeknek az eseményeknek a jellege változott meg gyökeresen, hanem teljesen átalakult az a gondolkodásmód is, amellyel az emberek ezeket az eseményeket értelmez-

ték. Ennek a bizonyítására elegendő röviden áttekintenünk a 'forradalom' fogalmának történeti változásait.

A latin *revolvere* szó eredetileg „visszaforulást” jelentett, visszatérést egy korábbi állapothoz. Egyes szakértők szerint még Szent Ágostonnál is megtalálható ez a szó *Az Isten városáról* című művében, ahol a lelkek egyik helyről másikra való átjutását jelenti. A legtöbbben azonban az önmagába visszatérő mozgás kifejezésére használták. A középkori olasz nyelvben állítólag már alkalmazták politikai eseményre is, a felkelés, lázadás, felfordulás szavakkal azonos értelemben. Peter Calvert szerint a XV. századi Itáliában néha már az uralkodó hatalmának erőszakos megdöntését értették rajta. (Bogdanor, 2001, 181.) De ekkoriban még sokkal szélesebb körben használták „körforgás” értelemben, mint például Kopernikusz, aki könyve címébe is beillesztette: az 1543-ban megjelent *De Revolutionibus Orbium Coelestium* (Az égi pályák körforgásairól) című híres kötete minden bizonnyal hozzájárult a szó használatának további elterjedéséhez. A XVII. századi szótárakban hol önmagába visszatérő mozgást jelent, hol pedig átmenetet az egyik állapotból a másikba. A század közepének társadalmi-politikai felfordulásai idején az angliai eseményekre még nem használták, az 1640-es évek nápolyi és katalóniai felkeléseket azonban egyes itáliai szerzők (mint például Alessandro Giraffi, a *Le Rivoluzioni di Napoli* és Luca Assarino, a *Delle rivoluzioni di Catalogna* c. kötet szerzői) már forradalomnak nevezték.

Angliában azonban még jó ideig az önmagába visszatérő mozgást nevezték így. Calvert szerint 1662-ben bukkan fel az angol nyelvben, amikor Clarendon earlje II. Károly visszatérését nevezte forradalomnak – vagyis pontosan azt az eseményt, amelyet ma restau-

ráció néven emlegetünk. (Bogdanor, 2001, 182.) A kortársak szemében a restauráció nem valami régi rend helyreállítása volt, hanem visszatérés a dolgok természetes rendjéhez, amelyben a király a parlamenttel kormányoz. Az 1688–89-es eseményeket is ugyanilyen meg gondolásból keresztelték el „dicsőséges forradalomnak”, mivel úgy értelmezték a történeteket, hogy az abszolutisztikus és katolikus törekvésekkel megvádolt II. Jakab király volt az újító (akit ma forradalmárnak neveznénk), és ellenfelei „forgatták vissza” az angol politikai rendszert a bevált hagyományoknak megfelelően. Hamarosan nyilvánvalóvá vált azonban, hogy 1688–89-ben nagyon is nagy horderejű eseményekre került sor, s ennek hatására a ’forradalom’ szó jelentése lassan változni kezdett Angliában is.

Az 1690-ben megjelent Furetière-féle francia szótár még a szó asztronómiai jelentését írta le, amelyet Kopernikusz használt, de már hozzátette a következő megjegyzést: „... így nevezik a világban lejártszódo, különleges változásokat is.” (Idézi: Baker, 1988, 42.) Ez a jelentés erősödik fel a század folyamán a legkülönbözőbb francia szótárakban. Zűrzavart, felfordulást értettek rajta – majd lassacskán beszivárgott a jelentésbe az „újítás” fogalma is. Az *Enciklopédiában* már ezt olvashatjuk a forradalomról: „Politikai értelemben egy állam kormányzatában bekövetkező jelentős változás.” A kormányváltásokat ekkor kezdték forradalomnak nevezni, mind Nagy Katalin trónra lépését, mind III. Gusztáv svéd király államcsínyét e néven emlegették. Sokan idézik, hogy Voltaire 1772. szeptember 16-án ezt írta d’Alembert-nek a svéd eseményekről: „Kedves filozófusom, e század nem tűnik a maga számára a forradalmak századának?” Igaz, III. Gusztáv államcsínyét még a szó régebbi jelentése szerint is nevezhették

forradalomnak, hiszen a király nem gyökeresen új helyzetet hozott létre, hanem helyreállította a svéd királyok 1719-ben felszámolt, abszolút hatalmát. Az amerikai függetlenségi háborút is forradalomnak nevezték – csak hogy az óceánon túl történeteket úgy is lehetett értelmezni, hogy célja az angliai „dicsőséges forradalomhoz” hasonlóan nem más, mint a régi szabadságjogok helyreállítása, vagyis visszatérés egy korábbi állapothoz.

Csak hogy a század folyamán egyre gyakrabban használták a „forradalom” szót, és egyre inkább az újítást értették rajta. A Chicagói Egyetem és a Francia Nyelv Nemzeti Intézete közös kutatóprogramja (*American and French Research on the Treasury of the French Language – ARTFL*, A francia nyelv kincstárának amerikai és francia kutatása) XVII. és XVIII. századi szövegeket vizsgált meg. Közzétett eredményeik szerint a XVII. századi szövegekben a ’forradalom’ szó előfordulásának gyakorisága 0,00083 %, míg a következő századi szövegekben a gyakoriság 0,00673 %-ra növekedett. (Baker, 1988., 59.) Még különösebb eredményre jutott Jean Marie Goulemot francia professzor, a XVIII. századi irodalom és könyvtörténet kutatója, a *Cahiers de lexicologie* című lexikológiai folyóirat 1968-as évfolyamában publikált tanulmányában (*Emploi du mot ’révolution’ dans les traductions françaises du XVIIIe siècle des Discours de Nicolas Machiavelli*). Alaposan megvizsgálta Machiavelli *Beszélgetések Titus Livius első tíz könyvéről* című művének négy francia fordítását. Az 1571-ben kiadott fordításban egyáltalán nem szerepelt a ’forradalom’ (*révolution*) szó, az 1664-ben kiadott, új fordításban egyszer, az 1691-ben megjelent, harmadik fordításban pedig kétszer bukkant fel. Ugyanannak a szövegnek 1782-ben kiadott, legújabb fordításában viszont huszon-

öt helyen található. (Baker, 1988, 41.) Mivel az eredeti szöveg nem változott, ez a tény arra utal, hogy a fordítást készítő személyiségek gondolkodásmódja, nyelvhasználata változott meg – a XVII. század végén csak lassacskán, majd a XVIII. század folyamán egyre radikálisabban. Az írástudók nemcsak egyre gyakrabban használták a *forradalom* szót – de egyre pozitívabb értelemben emlegették. Condorcet az elhunyt akadémikusokról írott dicsőhimnuszában már azzal dicsérte kollégáit, hogy milyen sok 'forradalmat' hajtottak végre saját szakterületükön.

Míndezek a különös lexikológiai fejlemények a felvilágosodás új látásmódját tükrözik: a korszak írói és filozófusai már nem úgy gondoltak a történelmi változásokra, mint őseik, akik szerint valaha volt egy (mitikus, klasszikus vagy éppen keresztény) aranykor, s az emberiség azóta csak hanyatlik. 1687. január 27-én Charles Perrault először mert nyilvánosan is hangot adni a Francia Akadémia ülésén annak a korábban botrányosnak számító véleménynek, hogy a kortárs alkotók is képesek olyan remekműveket készíteni, mint a klasszikus antikvitás híres művészei. Ez volt az első, óvatos megfogalmazása a francia és európai felvilágosodás egyre jobban megerősödő és egyre jobban elterjedő meggyőződésének, mely szerint a jövő nem feltétlenül alacsonyabb rendű a múltnál, s az emberiség képes a fejlődésre. Ettől kezdve vált lehetségessé, hogyha valaki elégedetlen volt saját korszakának bármely sajátosságával, akkor már nem egy ideálisnak elképzelt múlthoz való visszatérést kívánt, hanem a megújulást, esetleg egy egészen új világ létrehozását. A gondolkodók egy része hinni kezdett abban, hogy a változás, a megújulás, a radikális átalakulás nem csakhanyatláshoz vezethet – hanem fejlődéshez is.

A XVIII. században 'forradalom'-nak elnevezett események tehát nem új jelenségek voltak az európai történelemben, vagy legalábbis csak annyira képviseltek újdonságot, mint minden más jellegű, új esemény. Az igazi újdonság az volt, hogy a felvilágosodás fejlődéssel kapcsolatos, optimista nézeteinek elterjedésével az írók, gondolkodók és politikusok új szemmel néztek bizonyos régebben is előforduló jelenségekre (kormányváltásokra, társadalmi és politikai válságokra), s ezért új értelemben és egyre gyakrabban használtak egy régebben is előforduló szót.

1789 előtt viszont még nem volt pontos erkölcsi tartalma a 'forradalom' szónak: jelölhettek vele jónak vagy rossznak, haladónak vagy visszahúzósnak tartott jelenségeket is. Általában többes számban használták, valószínűleg abból kiindulva, hogyha a rend egységes, akkor a felfordulás, a változás lehet sokféle. Camille Desmoulins is így használta még a szót népszerű lapja, az 1789 novemberétől kiadott *Les Révolutions de France et de Brabant* (Franciaország és Brabant forradalmi) címében. Ráadásul a forradalmakat események és nem tudatos emberi akciók következményének tekintették, inkább tényeknek, mint tetteknek, s ezért 1789 előtt még nem jelent meg a szótárakban a 'forradalmár' vagy 'forradalmasít' szó.

A XVIII. század végén azonban, amikor már gyakran használták ezt a szót, csak egy nagyszabású, mindent megrázkódtató, új politikai fordulatra volt szükség, amelyet így nevezhettek el, hogy a száz éve érlelődő mentális változás a lexikológia szintjén is éreztesse hatását. Már Loménie de Brienne első miniszter 1787-es reformjait is e szavakkal köszöntötték egyesek: „Ez a legteljesebb és legboldogabb forradalom...” 1789 nyarán pedig megjelent az egyes számban használt 'forra-

dalom' szó, amely immár jótékony hatású és ellenállhatatlan megújulást jelentett. Mind Hannah Arendt, mind Keith Michel Baker úgy vélekedett, hogy 1789 nyarán került sor e jelentésváltozásra. Ennek egyik bizonyítékaként XVI. Lajos és La Rochefoucauld-Liancourt herceg párbeszédét szokták felidézni, amelyre a hagyomány szerint 1789. július 15-e reggelén került sor, a király hálószobájában. „Micsoda lázadás (*révolt*)!...” – csóválta a fejét az uralkodó, amikor ismertették vele az előző nap eseményeit. Mire a herceg udvariasan kijavította őt: „Ó felség... Mondja így: forradalom (*révolution*)!” Mások szerint Mirabeau játszott vezető szerepet az új jelentés elterjesztésében, amikor 1789. október 3-án így szónokolt: „Egy korábban képtelenségnek tűnő, nagy forradalom zajlott le pár hónap alatt előttünk... amely a régi rend hirtelen összeomlását vonta maga után.” Vagyis a forradalom jelentésének megváltozása nyomán egy új kifejezés is megszületett, a „régí rend”, amelyet a forradalom felszámol.

1789 nyarán még felfedezhetőek voltak a szó régebbi jelentésének nyomai. XVI. Lajosnak például ezzel a felirattal akartak szobrot emelni: „A francia szabadság helyreállítója”. De ez a régi jelentés hamar elveszett, s a forradalom immár a teljesen új alapokon való újjáépítés eszméjével, a civilizáció fejlődésével kapcsolódott össze. Az 1789-ben meginduló átalakulás híveinek szemében ez a szó immár radikális szakítást jelentett, szándékos politikai aktust, egy egész nép művét, dinamikus konfliktust a jó és a rossz, a haladás és a reakció között. A legtöbben azóta is jelentős és tartós változást hozó, népi közreműködéssel

végrehajtott, viszonylag gyors átalakulást nevezik forradalomnak.

A XIX. század folyamán aztán a szó jelentése fokozatosan tágulni kezdett: 1830-tól már a korlátozott változásokat hozó, de puskaropogástól hangos eseményeket is forradalomnak neveztek, majd a század második felében megjelent az ipari forradalom fogalma, a XX. században pedig a kulturális forradalomé, a mezőgazdasági, a tudományos-technikai és a szexuális forradalomé – és a felsorolás még hosszan folytatható. Még az „élelemtermelés forradalma” szakkifejezés is elterjedt a XX. század végén, amelyen a gyűjtögetésről a mezőgazdaságra és állattenyésztésre való áttérés több ezer évig tartó, meglehetősen lassú folyamatát értik. A „forradalom” tehát a mindennapi nyelvben ma már egyszerűen fontos változást jelent, semmi többet.

Martin Malia kérdésére tehát (*„Létezik-e a forradalom mint olyan?”*) olyan válasz is adható, hogy a forradalom nem úgy létezik, mint a geológiai vagy biológiai jelenségek, amelyek létét az emberi értelmezéstől függetlenül sem tagadhatjuk. Inkább úgy létezik, mint bizonyos történelmi jelenségek (lázadások, felkelések, politikai összeomlások stb.) egyik lehetséges értelmezése. Ezeket a minden korban és minden kontinensen tapasztalható jelenségeket az európai írástudók egy adott történelmi pillanat optimista légkörében olyan értékekkel ruházták fel, amelyek a gyakran bekövetkező csalódások dacára is mindmáig lelkesítő és mozgósító erővel rendelkeznek.

Kulcsszavak: *forradalom, forradalomelmélet, lexikológia, Martin Malia, felvilágosodás*

IRODALOM

- Arendt, Hannah (1991): *A forradalom*. Európa, Bp.
- Baker, Keith Michael (1988): Revolution. In: Lucas, Colin (ed.): *The French Revolution and the Creation of the Modern Political Culture. 2. volume. The Political Culture of the French Revolution*. Pergamon Press, Oxford
- Bogdanor, Vernon (szerk.) (2001): *Politikatudományi enciklopédia*. Osiris, Budapest
- Brinton, Crane (1938): *The Anatomy of Revolution*. Prentice Hall, Inc., New York
- Malia, Martin (2006): *History's Locomotives. Revolution and the Making of the Modern World*. Yale University Press, New Haven–London
- Moore, Jr. Barrington (1966): *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. Beacon Press, Boston
- Ozouf, Mona (1988): Révolution. In: Furet, François – Ozouf, Mona (eds.): *Dictionnaire critique de la révolution française*. Flammarion, Paris
- Skocpol, Theda (1979): *States and Social Revolutions. A Comparative Analysis of France, Russia, and China*. Cambridge University Press, Cambridge
- Tilly, Charles (1993): *European Revolutions, 1492–1992*. Blackwell, Oxford

